

УДК 398:2 – 264 (= 161 (476.2))

Міфалогія рэчыўнага свету беларусаў

В. С. НОВАК

У апошнія гады назіраецца павышаная цікавасць да даследаванняў, прысвечаных раскрыццю сімвалікі прадметаў побыту славян. Прыярытэты ў распрацоўцы пытанняў, звязаных з семантыкай рытуальных функцый прадметаў побыту, належаць такім навукоўцам, як А.К. Байбурын, В.С. Іваноў, М.І. Талстой, В.Н. Тапароў, Т.В. Цыўян і інш.

Сістэматызацыя і тэарэтычнае асэнсаванне міфалагічных звестак, звязаных з рэчыўным светам, дазваляюць выявіць міфалагічныя ўяўленні, звязаныя з рознымі прадметамі побыту, а таксама вызначыць шырокі спектр сімвалічных значэнняў прадметнай атрыбутыкі ў абрадавай практыцы беларусаў.

Звернемся непасрэдна да характарыстыкі міфалагічных уяўленняў, звязаных з акном, якое з'яўляецца сімвалам сувязі паміж хатай і навакольным светам, а таксама паміж жыццём і "тым светам". "Акно – частка дома, якая надзяляецца шматстайнымі сімвалічнымі функцыямі і фігуруе ў абрадах у якасці нерэгламентаванага ўваходу або выхаду, супрацьпастаўленага дзвярам" [1, с. 286]. Паводле народных вераванняў, акно лічылася своеасаблівым "вокам" дома, і праз яго ажыццяўлялася сувязь са светам мёртвых. Праз яго выносілі памерлых нехрышчонных дзяцей і тых дарослых нябожчыкаў, якія памерлі ад "гарачкі". "Акно – адзін з міфа-паэтычных сімвалаў і элементаў жылга. У семантыцы вобраза акна найбольш рэалізуюцца такія апазіцыі, як вонкавы – унутраны і бачны – нябачны. Суадносіцца з ідэяй уваходу, пранікальнасці. Акно звязвае жыллё са светам, са светам касмічных з'яў і працэсаў (з сонцам, месяцам, бакамі свету)" [2, с. 21]. Лічылася асабліва небяспечным пакідаць вокны адчыненымі і не перахрышчанымі нанач, таму што праз іх могуць тады ўвайсці нябожчыкі і нячысцікі і задушыць спячых" [2, с. 21]. Фактычны матэрыял, архіўны і ўласна запісаны, сведчыць аб тым, што міфалагема "акно" займае даволі значнае месца ў пахавальнай абраднасці. "Калі памірае чалавек, на акно ставяць свечку, кладуць цукеркі, якія павінны ляжаць да 40 дзён, а ў дзень саракавін гэтыя цукеркі трэба аддаць дзіцяці, тады яно не будзе хварэць" (запісана ў г. Рэчыца ад Галавіной Лідзіі Пятроўны, 1927 г.н.). "На акно ставілі ваду, каб душа абмылася" [2, с. 21].

Паводле мясцовых вераванняў, калі птушка пастукала ў акно або пранікла ў дом праз яго, то хутка ў гэты дом прыйдзе бяда або нават і смерць. Гэтыя ўяўленні атрымалі шырокае распаўсюджанне ў міфалагічнай традыцыі жыхароў Рэчыцы і ў многіх населеных пунктах Рэчыцкага раёна. "Раней быў пашыраны звычай мець у хаце тры акны "ў імя святой Тройцы", а большая колькасць вокнаў рабілася толькі ў выключных выпадках, і то з бласлаўлення святара і дазволу сходу" [2, с. 22]. Як вядома, "ва ўкраінцаў, беларусаў, палякаў і іншых славянскіх народаў перадавалі праз акно дзіця, чые браты і сёстры да гэтага паміралі, з мэтай, каб яно засталася жывым. Праз акно выносілі дзяцей, якія памерлі нехрышчоннымі, а іншы раз і дарослых нябожчыкаў" [1, с. 286].

Такім чынам, міфалагема "акно" асэнсоўваецца ў народных традыцыях як вока, якое звязвае навакольны свет з унутраным жыццём (жыллом чалавека), свет продкаў са светам жывых.

Печ, як дзверы і акно, таксама мае сувязь з навакольным светам, бо "пячная труба – гэта спецыфічны выхад з дома, прызначаны ў асноўным для звышнатуральных істот і для кантактаў з імі: праз яе ў дом пранікаюць вогненны змей і чорт, а з яго вылятаюць наружу ведзьма, душа памёршага, хвароба, доля, заклік, звернуты да нячыстай сілы, і т.п." [1, с. 310]. Народныя міфалагічныя апаведы звычайна звязваюць печ з такім персанажам, як дамавік. Невыпадкава частаванні для гэтай істоты пакідалі менавіта каля печы.

Зыходзячы з розных тэарэтычных даследаванняў па асэнсаванні міфалагічных вераванняў, звязаных з печчу, вынікае, што печ – цэнтр хаты. Паводле сведчанняў Ганны Заха-

раўны Вазюра, 1925 г.н., "печ раней, расказвалі, ставілі пасрадзіне хаты". Печ з'яўляецца важным атрыбутам вясковага жыцця, бо яна "сагравае" людзей, у печы рыхтуюць ежу, на печы лечаць хваробы і г.д.

Да печы як да магічнага прадметнага аб'екта звярталіся ў шматлікіх абрадавых рытуалах, і асэнсоўвалася печ як рытуальны цэнтр у хаце, дзе адбываліся як сямейныя абрады, так і каляндарныя. Шмат прыкмет і павер'яў было звязана з печчу: "Калі гром грымеў і маланка бліскала, людзі кідалі ў печ усякія травы, напрыклад, папараць, лапух ці крапіву. Лічылася, што гром хутка пройдзе, не нарабіўшы дрэннага" [2, с. 256]. Вяскоўцы былі перакананы ў тым, што попел, узяты з печы ў пэўныя святочныя дні, будзе вельмі карысным для ўраджайнасці агародніны: "У празднік Чысты Чацвер выграбаюць з печы попел. Ім добра летам пасыпаць капусту, каб не паела вусень, ды і ваабшчэ добра на гарод пасыпаць" (запісана ў г. Рэчыца ад Галавіной Лідзіі Пятроўны, 1927 г.н.). Ва ўкраінскіх і беларускіх павер'ях, звязаных з печчу, адлюстраваны розныя матывіроўкі яе пашаны: з аднаго боку, пасля таго як выцягнулі выпечаны хлеб з печы, трэба было пакласці туды адно, два або тры палены: "Рабілі гэта ў асноўным для таго, каб па іх на "тым свеце" перайсці праз пекла, праз вогненную раку або канаву з кіпячай смалой. Вядомы, аднак, і іншыя матывіроўкі: вынуўшы хлеб з печы, трэба кінуць туды палена, каб хлеб не выводзіўся..." [4, с. 311].

Звычайна вясельныя абрады і звычаі выконваліся каля печы. "Калі раней прыходзілі ў сваты, дзеўка сядзела на печы. Злезці з яе даўжна была тады, калі сагласіе даюць на замужжа" (запісана ў в. Ямпаль Рэчыцкага раёна ад Ярашка Антаніны Іванаўны, 1932 г.н.). Вясельны каравай выпякалі ў печы: "Каравай, канешна ж, пеклі ў печы. І дровы ў печы злажваюць асобным спосабам, калі пякуць вясельны каравай" (запісана ў в. Свірыдавічы Рэчыцкага раёна ад Ганны Захараўны Вазюра, 1925 г.н.).

Прыгадаем прыклады міфалагічных уяўленняў пра печ у радзінна-хрэсьцінай абраднасці: "Калі малое дзіця купаюць, вадку трэба выпіваць пад печ" (запісана ў в. Ямпаль Рэчыцкага раёна ад Ярашка Антаніны Іванаўны, 1932 г.н.). Як вядома, да печы звярталіся і на працягу далейшага жыцця дзіцяці, што было звязана з яго першым пострыгам, і з выпадзеннем зубоў, і з іншымі момантамі: "Когда-то мы, когда были маленькие, если выпадал зуб, бегом бежали к печи, бросали зуб и говорили: "Мышка, мышка! На тебе зуб костяной, дай мне золотой" (запісана ў г. Рэчыца ад Потрусавай Зоі Антонаўны, 1949 г.н.). "Калі дзіцяці стрыгуць у год валасы, трэба іх абавязкова спаліць у печы" (запісана ў г. Рэчыца ад Галавіной Лідзіі Пятроўны, 1927 г.н.). "Калі зубы выпадалі, іх кідалі за шыйку печы, штоб раслі крэпкія, роўныя зубы, і казалі: "Мышка, мышка, вазьмі мае зубы" (в. Узнаж Рэчыцкага раёна). Вялікай была магічная роля печы і ў іншых абрадавых момантах вяселля.

Паводле народных уяўленняў, печ валодала магічнай сілай вызвалення чалавека ад хваробы. Невыпадкава іншы раз людзі лячыліся, грэючыся ля печы: "Хворага саджалі на чарэнь печы, грэлі плечы, пяткі. Печ выцягвала хваробу" [2, с. 258]. "Ой, я помню дзіця малое народзіцца, яго ў карыта ды й на печ. Ляжыць сабе там, яму цёпла" (запісана ў в. Свірыдавічы Рэчыцкага раёна ад Ганны Захараўны Вазюра, 1925 г.н.).

У сувязі з тым, што ў міфалагічнай традыцыі печы надавалася вялікае магічнае значэнне, то і "ўшаноўвалі" яе перад пэўнымі святочнымі днямі: печ заўсёды бялілі. Гэта з'яўлялася выражэннем асаблівай павагі да печы як да самага галоўнага аб'екта ў хаце. "Да святаў печ бялілі, каб людзі не абгаворвалі" [2, с. 258]. Увогуле печ атаясамлівалі з гаспадыняй хаты, якая заўсёды павінна сагрэць сваім гасцінным цяплом тых, хто зойдзе ў хату. Жыхары Рэчыцкага раёна прадказвалі надвор'е, кіруючыся міфалагічнымі ўяўленнямі, звязанымі з печчу: "Тапілі печ: так, калі дым да долу кучараецца, то пагода мяняецца на сырую. Калі дым сталбом, то – на мароз ці жару" [2, с. 278].

Цяжарная жанчына ніколі не ела перад печчу, бо гэтая прыкмета "страшыла" будучую маці, якая клапацілася, каб нічога благога не было з яе дзіцём. "Нельзя спажываць яду перад печчу, каб дзіця не было саплівым" [2, с. 281].

Здаўна ў паўсядзённым і святочным жыцці сялянскай сям'і надзвычай важную ролю выконваў парог. "Да 19 стагоддзя дзесьці на Украіне захоўваўся звычай закопваць пад паро-

гам памёршых нехрышчонымі дзяцей; гэта адпавядала асэнсаванню парога як месца, дзе знаходзяцца душы памёршых, і як мяжы паміж светам жывых і светам мёртвых” [1, с. 319]. Паводле народных вераванняў, спатыканне сватоў на парозе азначала іх няўдачу ў вырашэнні пытання аб згодзе маладой на шлюб. Маладую абавязкова пераносіў цераз парог жаніх (ці пераступала сама). “Праз парог нельга здаровацца, передаваць што-небудзь, месці смецце праз парог, доўга стаяць у парозе, не праходзячы ў хату, усё гэта да непрыемнасцей, няшчасця – зазначаюць жахаркі в. Скепня Жлобінскага раёна” [3, с. 232].

“Парог, найбольш рытуалізаваны сімвал мяжы паміж хатай як максімальна засвоенай, акультуранай чалавекам часткай прасторы і навакольным, патэнцыйна варожым светам (іншасветам, светам памерлых). Найбольшае значэнне парог меў у сямейнай абраднасці і значарстве. У радзіннай абраднасці ў адпаведнасці з дародавым, родавым і пасляродавым этапамі парог інтэрпрэтаваўся ці то як самая небяспечная, ці то як дапаможная і лёсавырашальная частка прасторы. Так, цяжарнай жанчыне, кантакты якой з навакольным светам моцна абмяжоўваліся, забаранялі затрымлівацца і сядзець на парозе, бо будуць цяжкія роды [2, с. 12]. “Бярэменным жанчынам нельга ў парозе стаяць таму, што дзіця будзе ў праходзе доўга стаяць у час родаў” (запісана ў в. Ямпаль ад Антаніны Іванаўны Ярашка, 1932 г.н.). “Для аблягчэння родаў муж павінен быў пераступаць жонку якая ляжала на парозе, захінуўшыся ў кажух (адбывалася сімвалічнае размыканне мяжы з іншасветам, адкуль, паводле ўяўленняў, і прыходзіла дзіця). Пад парог закопвалі дзіцячае месца, што сімвалізавала своеасаблівы выкуп, дар іншасвету за дзіця” [2, с. 302]. З парогам у народзе звязвалі ўяўленні пра духаў памерлых, якія, лічылі, маглі ўплываць на жыццё сваіх родзічаў. “У Харкаўскай губерні дзіця-сірата ў дзень пахавання бацькі або маці павінна было, седзячы на парозе, з’есці кавалак хлеба з соллю, каб не сумаваць па памёршаму і не адчуваць страху” [1, с. 319].

У гэтай сувязі з’яўляюцца невыпадковымі прыкметы і павер’і, якія, улічваючы полаўзроставы фактар, можна класіфікаваць і якія раскрываюць лёсавызначальную ролю парога: “Пасля купання дзяўчынкі ваду адмыслова вылівалі за парог, каб у свой час тая выйшла замуж. Перад тым як везці дзіця да хросту, бацькі клалі на парог рэчы (сякеру, далато, калі хлопчык, лён, верацяно – калі дзяўчынка), якія мусілі ў будучым развіць у дзіцяці ўмельства ў пэўнай галіне” [2, с. 302]. Замаўляючы ад сурокаў ці спуду, сплёлівалі цераз парог. У становішчы цераз парог вылечвалі і тых людзей, у якіх балелі зубы.

Пра важнае значэнне парога гаворыцца ў міфалагічных аповедах, запісаных на тэрыторыі Рэчыцкага раёна: “Нельга даваць што-небудзь праз парог, нельга вітацца з людзьмі праз парог” (запісана ў в. Ямпаль Рэчыцкага раёна ад Ярашка Антаніны Іванаўны, 1932 г.н.). Гэта звязана было з тым, што парог з’яўляўся той мяжой, якая аддзяляла свет жывых ад свету памершых продкаў.

У абрадавай практыцы беларусаў важнае месца адводзілася і такому аб’екту, як стол, які з’яўляўся, зыходзячы з народных вераванняў, адным з найбольш рытуалізаваных і шанаваных прадметаў у традыцыйнай культуры беларусаў. Паводле меркаванняў даследчыкаў, зыходзячы з прасторавай характарыстыкі інтэр’ера, стол асэнсоўваецца як аб’ект, звязаны з верхам, (бел. “столь”), усходам і адпаведна са святлом (месцазнаходжанне стала – покуць, чырвоны кут). У міфалагічнай традыцыі за гэтым прадметам замацавалася выразная мужчынская сімволіка. Стол, як правіла, займаў у хаце цэнтральнае месца, заўсёды стаяў на покуці, быў засланы абрусам, на якім ляжалі хлеб і соль. Яго месцазнаходжанне змянялася толькі ў выключных выпадках падчас абрадавых дзеянняў. “Стол ёсць неад’емны атрыбут рытуалаў, цэнтральную ці значную частку якіх складае абрадавая трапеза (Дзяды, вяселле, пахаванне, Каляды, Вялікдзень і інш.), дзе ён набывае “падкрэсленую функцыю сакральнага цэнтра, своеасаблівага ахвярніка, калі пачастунак прызначаецца не толькі прадстаўнікам чалавечай, але і касмічнай супольнасці” [2, с. 490]. Як адзначыў У. Васілевіч, “паводзіны за сталом жорстка рэгламентаваліся і ў штодзённым жыцці. Катэгарычна забаранялася сядзець на стале, што магло прывесці да жудаснай нястачы ў сям’і, класці на стол рэчы, ніяк не звязаныя з яго функцыямі” [2, с. 490]. Вось, напрыклад, паводле ўспамінаў ураджэнкі в. Баршчоўка Добрушкага раёна Юліі Раманаўны Масленчанка, “нельга на стол садзіцца, лажыць шапку, адзежу.

Павінен стол чыстым быць заўсёды. Нічога не астаўлялі на ім, а калі астаўлялі, то накрывалі ручніком – хавалі ад нячыстай сілы” [3, с. 253]. А жыхарка вескі Узнаж Рэчыцкага раёна зазначыла, што “садзіцца на стол – гэта вялікі грэх. Калі мужчына шапку на стала аставіць – напасць будзе” [2, с. 259]. “Так, калі на стол пакласці сякеру – ваўкі будуць чапляцца да жывёлы, калі шапку – у хаце адбудзецца сварка (Слуцкі пав.), грэбень – будзе балець галава і інш.” [2, с. 253].

Нельга не пагадзіцца з выказваннем С. Санько, што “чатырохкутнасць стала сімвалічна суадносіла яго з бакамі свету і іграла значную ролю ў падтрыманні полаўзроставай і сацыяльнай іерархіі ў межах сям’і, што выяўлялася ў размежаванні сямейнікаў за сталом падчас трапезы (на чале стала – пад абразамі – гаспадар, справа ад яго іншыя мужчыны, злева – жанчыны адпаведна іх статусам у сям’і)” [2, с. 490]. Народныя ўяўленні пра стол былі звязаны не толькі з унутраным або духоўным станам чалавека (напрыклад: “нельзя сядзець на стала, бо дзень закончыцца непрыемнасцямі” (запісана ў в. Свірыдавічы Рэчыцкага раёна ад Ганны Захараўны Вазюра, 1925 г.н.), або “на стала не пакідаюць шапку, бо будзе балець галава” (запісана ў в. Свірыдавічы Рэчыцкага раёна ад Кацярыны Рыгораўны Борсук)), але і з яго знешнім выглядам: “На голым стала нельзя есці. Абязцельна стол далжон быць накрываць скацеркаю. Гэта штоб былі абутыя і адзетыя” (запісана ў в. Ямпаль Рэчыцкага раёна ад Антаніны Іванаўны Ярашка, 1932 г.н.); “Нельзя яшчэ на стала астаўляць недаедзены кусок хлеба, бо астаўляеш сваё здароўе” (запісана ў в. Свірыдавічы ад Ганны Захараўны Вазюра, 1925 г.н.).

Сімвалам мяжы паміж гэтым і тым светам з’яўляецца люстэрка, якое “ў народных уяўленнях сімвал падваення рэчаіснасці, мяжа між светамі, прадмет-абярэг. Люстэрка ў месцы знаходжання прадстаўніка іншага свету адкрывае да таго доступ, робячы тым самым яго бачным для людзей, і таму люстэрка не любілі – Дамавік, Хохлік, які дакучаў каню, хваробаносная жаба ды інш. Адлюстраванне нячыстай сілы ў люстэрку нават вяло да страты ёю сваёй адмоўнай моцы, што звязлася, акрамя іншага, і з эфектам падваення, і з агульнай негатыўнай семантыкай парнасці” [2, с. 296]. “У люстэрка забаранялася глядзець цяжарным жанчынам, навароджанаму дзіцяці, а таксама нябожчыку, бо лічылася, што могуць праз люстэрка правесці нячыстую сілу на жывога чалавека, або перавесці яго ў іншы мір і там пакінуць” [3, с. 254]. Асцерагаліся, каб не разбілася люстэрка: “Калі паб’ецца зеркала, сям’е плоха, смерць можа быць родных” [3, с. 260]. У гэтых адносінах люстэрка “выконвае функцыю праекцыі ці адлюстравання і тым самым стасуецца з ценом і рэхам” [2, с. 296].

У сістэме агульных уяўленняў пра свет жывых і мёртвых менавіта люстэрка служыць у якасці “мадэлі іх судачыненняў: той свет нярэдка асэнсоўваецца як “залюстроўе”, як перавернуты свет жывых, як гэты свет, дзе, прынамсі, правае і левае мяняюцца месцамі» [2, с. 297]. Зыходзячы з асэнсавання асаблівасцей светаўспрымання старажытных людзей, можна меркаваць, што люстэрка адлюстроўвала ўсе тыя пачуцці чалавека, якія былі звязаны са страхам перад невядомым, непазнаным або будучым чалавека. У гэтым плане можна растлумачыць семантыку паводзін дзяўчат у час варожбаў.

Шмат народных прадпісанняў, звязаных з люстэркам, адносіцца да пахавальнай абраднасці: “Калі ў хаце быў нябожчык, то абязцельна закрывалі ўсе зеркала, штоб смерць ушла і не вярнулася” (запісана ў в. Ямпаль ад Антаніны Іванаўны Ярашка, 1932 г.н.). “Усе люстэркі закрываюць тканінай, калі ў хаце памёр хто-небудзь, каб не дай, Бог, нябожчыка не было відаць, бо тады смерць можа ў хуткім часе зноў у гэтую хату прыйсці”, – так адзначае Ганна Захараўна Вазюра, 1925 года нараджэння, жыхарка в. Свірыдавічы. У в. Узнаж існуе такое ж павер’е: “Калі ў хаце нябожчык, зеркала закрывалі, каб не ўбачыць атражэнне” [3, с. 260]. Прыведзеныя прыклады прыкмет і павер’яў, звязаных з люстэркам, сведчаць аб адлюстраванні ў іх страху чалавека перад смерцю. Жыхары Рэчыцкага Палесся былі перакананы, што люстэрка валодае здольнасцю забіраць моц і энергію чалавека, што менавіта ў ім знаходзіцца нячыстая сіла: “Ваабшчэ ў зеркале нячыстая сіла. У яго грэх глядзецца ўвечары” (запісана ў в. Ямпаль ад Антаніны Іванаўны Ярашка, 1932 г.н.). “Нельзя глядзецца ў зеркала, калі ясі, бо адбірае харошасць у дзеўкі” (запісана ў в. Свірыдавічы ад Кацярыны Рыгораўны Борсук). “Нельзя есць і глядзецца ў зеркала – з’ясі сваю красату” [3, с. 260]. Адзначаюць у народзе, што асабліва дзецям нельга глядзецца ў люстэрка: “У зеркала нельзя глядзецца маленькім дзеткам” (запісана ў

в. Ямпаль ад Антаніны Іванаўны Ярашка, 1932 г.н.). “Дзіцяці нельга глядзецца ў зеркала – пу- гацца будзе” [3, с. 259].

Венік, паводле народных вераванняў, надзелены амбівалентнымі ўласцівасцямі: з ад- наго боку, гэта “небяспечны” і “нячысты” прадмет, сродак псоты і чараўніцтва, з другога бо- ку, гэта абярэг ад злосных сіл [1, с. 75]. Широка распаўсюджанымі ў беларусаў з’яўляюцца ўяўленні аб тым, што месцам жыхарства дамавіка з’яўляецца венік, невыпадкова, калі пера- язджалі ў новую хату, абавязкова забіралі з сабой стары венік [1, с. 75]. Як падкрэсліла Вік- торыя Яфімаўна Яфрэмава, 1936 г.н. з в. Ходасавічы Рагачоўскага раёна, “нельга венік кі- даць, гдзе папала, то там дамавы жыве. Ён абідзіцца”. Прыведенае меркаванне пацвердзілі жыхары іншых мясцовасцей, напрыклад, з в. Краснае Гомельскага раёна: “Пад венікам жыве дамавік, таму не трэба кідаць венік на пол, астаўляць гразным” (запісана ад Бажковай М.А., 1936 г.н.). Паводле перакананняў апошняй, нельга падмятаць падлогу ў хаце, калі хтось ад’- язджае ў гэты дзень: “Калі хто паехаў з хаты, не нада падмятаць услед, а вымяцец чалавека і ён не вернецца”. Прынцып сімільнай магіі (па падабенству) ляжыць у аснове звязаных з вені- кам вераванняў, якія датычаць сямейна-шлюбных адносін: “Калі дзевушку нікак замуж не бралі, то яе падруга, якая выходзіла замуж, далжна была яе “вымесці” з хаты новым венікам” (запісана ў в. Краснае Гомельскага раёна ад Бажковай М.А., 1936 г.н.). “Забаранялася месці ў хаце пасля таго, як нехта выправіўся ў дарогу, а таксама ў памінальныя дні” [2, с. 78]. Падоб- ных меркаванняў прытрымліваліся і жыхары Рэчыцкага Палесся: “Нельзя подметать в доме, если кто-то из домашних собирается в дорогу, особенно в дальнюю, потому что будет дорога трудной, и ни в коем случае нельзя мести именно в тот момент, когда человек выходит из до- ма, потому что может не вернуться домой” (запісана ў г. Рэчыца ад Потрусавай Зоі Антонаў- ны, 1949 г.н.). “Калі госці ўязджаюць, то пакуль яны ў дарозе, нельга месці ў хаце, каб людзям была добрая і спакойная дарога” [3, с.235]. Вялікую магічную сілу мелі і павер’і пра смецце, якія былі непарыўна звязаны з павер’ямі пра венік. “Калі хтось хоча штось плахое зрабіць каму-небудзь, то ён у Каляды выкідае сваё смецце ў гарод, а куры нясуць яго ў чу- жы гарод. Тады ўсё плахое з той хаты ідзе да другога чалавека” (запісана ў в. Ямпаль ад Ан- таніны Іванаўны Ярашка, 1932 г.н.). “Нельга і ад парога ў хату месці смецце, трэба наадва- рот” (запісана ў в. Свірыдавічы Рэчыцкага раёна ад Кацярыны Рыгораўны Борсук). “Нельга перамятаць смецце праз парог, каб у доме быў дастатак грошы” (запісана ў в. Свірыдавічы ад Кацярыны Рыгораўны Борсук). “Ставілі венік уверх нагамі, каб было багацце ў доме” (запісана ў в. Ямпаль ад Антаніны Іванаўны Ярашка, 1932 г.н.). “Нельзя, каб хто чужы вымя- таў смецце з хаты” (запісана ў в. Свірыдавічы ад Ганны Захараўны Вазюра, 1925 г.н.). “Нельзя месці пасля заходу сонца. І ў хаце месці нельзя, і на вуліцы. А мы мятом усюды, і двор мятом. Таго мы і такія” (запісана ў в. Ямпаль ад Антаніны Іванаўны Ярашка, 1932 г.н.). Адсюль выразна відаць, што смецце, як і венік, у прыкметах і павер’ях беларусаў былі звяза- ны з дабрабытам. З прыведзеных звестак можна зрабіць вывад, што людзі лічылі за грэх адс- тупаць ад вераванняў, звязаных з венікам, са смеццем. Верылі, што калі перад Новым годам падмесці старым венікам хату, а потым яго і спаліць, то можна пазбавіцца ад усяго дрэннага: “Перад Новым годам абязацельна вымяталі хату, а стары венік ламалі і выкідалі ці спальвалі ў печы, штобы ўсё плахое з хаты пайшло” (в. Краснае Гомельскага раёна).

У рускай міфалагічнай традыцыі “да свята Івана Купалы быў прымеркаваны абрад знішчэння старых, сцёртых венікаў і падрыхтоўкі новых. Старыя венікі спальваліся на купа- льскім кастры, што сімвалізавала знішчэнне ведзьмы” [1, с. 77]. “Пасечаны венік, на якім зас- таваліся ўсе грахі, спальвалі ў печы, раскідвалі па двары, па хляве, выносілі разам са смеццем у сад пад пладовае дрэва. Нярэдка гэты дзеянні разумеліся як абярэг ад нячыстай сілы, чараў- ніцтва, псоты, хвароб або як магія” [4, с. 312]. У паўночных раёнах Чарнігаўшчыны пасечаны венік таксама выкідалі, а іншы раз яго выкарыстоўвалі дзяўчаты падчас варажбы: “Выносілі венік і смецце на засланцы да перакрывавання і слухалі, з якога боку данясецца брэх сабак або іншыя гукі, па якіх меркавалі аб сваім замужжы” [4, с. 312].

У штодзённым жыцці ў розных бытавых сітуацыях мы даволі часта карыстаемся розны- мі відамі венікаў: бярозавы венік, з якім можна папарыцца ў лазні; венік, якім падмятаюць ха-

ту, а таксама спецыяльны венік для падмятання вуліцы. Як сведчаць фактычныя матэрыялы, толькі хатні венік, зыходзячы з народных вераванняў, мае глыбінны сэнс і валодае магічнай сілай. На гэты факт указваюць даследчыкі: "Венік, прадмет хатняга ўжытку, надзелены ў народных уяўленнях дэманічнымі і апатрапеічнымі якасцямі. Утылітарная яго суаднесенасць са смеццем паказвае на сувязь з продкамі, бо смецце само па сабе з'яўлялася як бы матэрыяльным увасабленнем душы чалавека: будучы ў судакрананні з чалавекам, яно "ўцягвала" яго ў пэўную ідэальную частку, надоўга захоўвала яе. Таму натуральнае атаясамленне веніка з хатнім духам. У вёсках забаранялася выкідваць венік, так і казалі: "Не нада выкідваць гаспадара" [2, с. 77]. "Пад венікам жыве дамавой, ён заўсёды там. Таму нельга кідаць венік дзе папала. Трэба, штоб стаяў ці ля парога, ці пад печку" (запісана ў в. Свірыдавічы ад Ганны Захараўны Вазюра, 1925 г.н.).

Варта адзначыць сімвалічную ролю веніка ў пахавальнай абраднасці. Як падкрэслівае Т.В. Валодзіна, венік дэманструе рысы як абярэга, так і ўвасаблення душы памерлага продка (што ў дыяхраніі арганічна звязана) [2, с. 77]. "Вымяталі смецце з хаты, калі выносілі труну з нябожчыкам. Гэта для таго, каб смерць ішла за нябожчыкам" (запісана ў в. Свірыдавічы ад Ганны Захараўны Вазюра, 1925 г.н.). "Вядомыя прадпісанні перакідваць венік праз страху для паляпшэння агоніі таму, хто памірае. Семантыка веніка як увасаблення і локуса дамавіка (душаў продкаў) абумовіла выкарыстанне яго ў народнай медыцынскай магії. Адметна, што венік мог "прымаць на сябе" хваробу ("ад урокаў матка хуценька праводзіць венік злева і выкідвае той венік з хаты") і служыць своеасаблівым каналам для яе выдалення. З утылітарнай функцыяй ачышчэння, вымятання нечысці звязаны абарончыя, ачышчальна-прадукавальныя функцыі веніка, успрыманне яго як сродку пазбаўлення ад сурокаў і хваробаў" [2, с. 78].

Звычайна ў народнай культуры размяжоўваюцца функцыі зялёнага і сухога веніка, які ў дыялектах вядомы пад назвамі "галень", "дзяркач" і з якім звязаны рысы пераважна хтанічна-дэманалагічнай скіраванасці. Жыхарка вёскі Ямпаль Антаніна Іванаўна Ярашка 1932 г.н., паведаміла цікавыя звесткі пра сухі венік: "Нельзя венікам біць чалавека, асобенна сухім, каб чалавек не сох". Можна зрабіць вывад, што венік у народных ўяўленнях людзей быў надзелены амбівалентнымі ўласцівасцямі: сухі венік быў звязаны з адмоўнай сілай магічнага ўздзеяння, зялёны венік меў станоўчую сімваліку. "Зялёны, лазнёвы венік, наадварот, увасабляў мужчынскую моц, здароўе, хоць і лічыўся датычным да праяваў іншасвету" [2, с. 78].

Шматлікія прыкметы і павер'і звязаны з нажом. "Вострая, металёвая прырода нажа абумовіла функцыянаванне яго ў якасці абярэга і сродка супрацьстаяння нячыстай сіле, як ахоўнай мяжы супраць пранікнення смерці. Нож укладалі ў калыску, каб абараніць дзіця, і ў труну чарадзею, каб засцерагчыся ад яго вяртання. Значная колькасць прадпісанняў народнай медыцыны, звязаная з выкарыстаннем нажа, абавязаная на матывы рэзання хваробы, спрыяння з боку агню, на яго апатрапеічную моц" [2, с. 343].

Звернемся да тых фактычных матэрыялаў, якія пацвярджаюць факты магічных маніпуляцый з нажом: "Аднаго разу перад вяселлем маладой зрабілася вельмі плоха. У хаце было многа дзяўчат, жанчын. Хросная маладой узяла ціхонька ўстрыкнула нож у стул, які стаяў у кутку. Яна яго ўстрыкнула знізу, так, што не было відна. Праз некаторы час на гэты стул села жанчына, суседка. Яна на ім сядзела вельмі доўга, увесь час круцілася, як бы ёй штось муляла, але не ўставала з яго. Усталала толькі тады, калі падышла хросная маці дзеўкі (маладой) і выняла з-пад стула гэты нож. Яна выгнала гэту суседку, бо яна хацела зрабіць маладым штось плахое, а нож дапамог узнач, чаму маладой зрабілася так плоха" (запісана ў в. Свірыдавічы ад Ганны Захараўны Вазюра, 1925 г.н.). Як бачым, нож з'яўляўся абярэгам людзей ад звышнатуральнага ўздзеяння "ведзьмаў" і пры дапамозе нажа можна было засцерагчыся ад усяго злоснага. Нож выкарыстоўвалі, калі трэба было засцерагчы жанчыну пасля родаў ад звышнатуральнага ўздзеяння нячыстай сілы: "На Палессі, выходзячы з хаты пасля родаў, жанчына затыкала за пояс нож (радзей – ключ або цвік)" [1, с. 275].

Ва ўкраінскай міфалагічнай традыцыі "кум і кума", адпраўляючыся ў царкву хрысціць дзіця, пераступалі праз нож, пакладзены каля парога або на парог, так рабілі, "каб да дзіцяці яш-

чэ не хрышчонага, не змог падступіць нячысты дух” [1, с. 275]. У некаторых сітуацыях нож выкарыстоўвалі з пэўнай прагматычнай мэтай, напрыклад, каб на вяселлі госці менш елі: “Калі свадзьба, а бацькі маладых ці скупыя, ці бедныя, ці не радыя шлюбу, то яны нажа ў стол застыркалі пад ніз, штоб госці на вяселлі менш елі або штоб зусім нічога ў рот не лезла” (запісана ў в. Запясоцка Жытквавіцкага раёна ад Русай Мелахі Іванаўны, 1915 г.н.). Аналагічныя павер’і зафіксаваны і ва Украіне: “У Ровенскай і Валынскай абласцях вядомы выпадакі, калі ў час вяселля, збору моладзі або вялікага свята ў стол утыкалі знізу нож, каб госці менш елі” [1, с. 275]. І ў беларускай, і ва ўкраінскай традыцыях выкарыстанне нажа падчас абраду падрыхтоўкі каравая сімвалізавала плён зладжанай працы каравайніц: “У Чарнігаўскай губерні ў час падрыхтоўкі вясельнага каравая пасля таго, як цеста вымалі з дзяжы і пачыналі мясіць на стале, у сярэдзіну пустой дзяжы ўтыкалі востры нож і пелі” [1, с.275].

Сярод міфалагічных уяўленняў, звязаных з нажом, можна адзначыць наступныя: “З нажа нельзя есць, а то будзіш злым” (запісана ў в. Бярозкі Добрушкага раёна ад Касцюковай Яўгеніі Аляксандраўны, 1939 г.н.); “На стале нільзя астаўляць нож, а то будзе пусты стол” (запісана ў в. Марозаўка Добрушкага раёна ад Глушаковай Веры Сцяпанаўны, 1934 г.н.); “Нож упаў – зойдзе недруг” (запісана ў в. Кругоўка Добрушкага раёна ад Лугавой Кацярыны Захараўны, 1937 г.н.).

Відавочна, што міфалагічныя ўяўленні, звязаныя з прадметнай атрыбутыкай, можна раскласіфікаваць, зыходзячы з народных вераванняў, па асноўных накірунках магчымага магічнага ўздзеяння гэтых прадметаў. У розных лакальных традыцыях семантыка таго або іншага прадметнага атрыбута асэнсоўваецца па-рознаму, але ў кожным канкрэтным выпадку ярка выражана амбівалентны характар народных міфалагічных уяўленняў, звязаных з парогам, сталом, венікам, акном, люстэркам і інш.

Сімвалічныя значэнні прадметаў побыту выводзіліся намі з непасрэдных сведчанняў інфарматараў. Падобных прыкладаў зафіксавана дастатковая колькасць, каб пацвердзіць факты разнастайных праяў міфалагічных уяўленняў, звязаных з такімі ўзроўнямі асэнсавання аб’ектаў рэчыўнага свету, як касмаганічны, земляробчы, антрапалагічны, дэманалагічны і інш.

Зафіксаваныя намі новыя міфалагічныя звесткі, звязаныя з рэчыўным светам, упершыню ўводзяцца ў навуковы ўжытак і з’яўляюцца важнай крыніцай вывучэння светапогляду беларусаў.

Abstract. The paper studies mythological outlooks of Belarusians connected with the material world and shows their rich variety in local traditions.

Літаратура

1. Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – М.: Эллис-Лак, 1995. – 416 с.
2. Беларуская міфалогія. Энциклопедычны слоўнік. Мн.: Беларусь, 2004. – 592 с.
3. Народная міфалогія Гомельшчыны: фальклорна-этнаграфічны зборнік – ЛМФ «Нёман», 2003. – с. 320.
4. Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти томах / Под ред. Н.И. Толстого. – Т.1: А – Г. – М.: Международные отношения, 1995. 584 с.